

2. Кључ за динамичан концепт грађанства¹⁴

1. Изазови традиционалног модела грађанства

Од завршетка Хладног рата, неколико процеса модернизације који су дуже време обликовали нашу историју убрзали су се и интензивирали добијајући нови квалитет. Догађаји и промене до којих је дошло широм Европе довели су у питање традиционални модел грађанства:

- Глобализација слободне трговине и конкурентних тржишних економија омогућила је висок ниво благостања многим људима у многим земљама – али не свима. Јаз због неједнаке расподеле између богатих и сиромашних се продубио, како унутар тако и међу различитим друштвима, угрозивши друштвену кохезију и међуљудску солидарност.
- Конкуренција присиљава предузећа да непрестано повећавају продуктивност како би смањила трошкове производње. То је довело до непрестаног процеса иновација, с непосредним утицајем на производе, технологије и занимања и посредним утицајем на целокупан начин живота. Јозеф Шумпетер је тај непрестани процес иновација назвао „креативна деструкција”.¹⁵ Трансформација целокупне привреде у источној Европи може послужити као упечатљив пример креативне деструкције.
- Економски раст је довео до пораста благостања, али истовремено и пораста искоришћавања природних ресурса. Све већа емисија CO₂ повећава тешкоће и трошкове спречавања или сузбијања последица климатских промена.
- Нове информационе и комуникационе технологије омогућиле су нове начине повећања продуктивности, размене и добијања информација, пружања забаве, да наведемо само неке. Живимо у медијској култури и медијска писменост – коришћење нових медија како у стварању тако и у примању порука – постаје основна вештина као што су читање и писање.
- Због економског раста и достигнућа модерне медицине, становништво многих европских земаља стари, а истовремено и расте у свету као целини. Оба процеса представљају озбиљне проблеме 21. века.
- Нације имају право на суверенитет и самоопредељење. Међутим, појам нације је и инклузиван и ексклузиван. Од завршетка Хладног рата сведоци смо појаве нових облика раније потиснутих колективних идентитета.
- Типична модерна друштва су секуларна, плуралистичка друштва. Миграције широм Европе – посебно унутар Европске уније – допринеле су том феномену. Плуралистичка друштва су динамичнија и продуктивнија, али истовремено и захтевнија у погледу друштвене кохезије ради интеграције људи различитих уверења, вредности, интереса и друштвеног и етничког порекла.

Демократија нуди најбоље могућности за суочавање са тим изазовима, с обзиром на чињеницу да сваки покушај решавања ових и других проблема ауторитарном владавином не би успео да обухвати сложену стварност друштва, економије, околине, решавања сукоба, итд. на националном, а још мање на наднационалном нивоу. С друге стране, успех демократије зависи од гарантовања једнаке заступљености. Што сложенији постају наш свет и изазови који одређују нашу будућност, то је теже „обичном грађанину” да разуме и учествује у одлучивању. Узрок неповерења према традиционалним политичким институцијама, облицима владања и политичким вођама је осећај изостављености и занемарености. Демократија и људска права су крхки пројекти и њихов опстанак зависи од тога хоће ли њихово наслеђе бити пренето на млађе генерације.

¹⁴ Према Huddleston E. (2004), *Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Council of Europe, Strasbourg, стр. 9-фуснота, редиговао Петер Крапф.

¹⁵ Schumpeter J. (1942, 2008), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Brothers, New York, стр. 83.

Демократија и људска права су настали људским деловањем, односно нису природни процеси; међусобно су повезани, једни на друге утичу и узајамно се допуњују.

Модернизација

Модернизација је социолошка категорија која се односи на мултидимензионални процес друштвених промена. У последње две деценије повећала се њена брзина, делокруг и сложеност, али из историјске перспективе, њени извори обухватају реформацију, изум штампарске пресе, просветитељство, енглеску, америчку и француску револуцију и индустријску револуцију. Модернизација је променила дословно сваки аспект људског живота, укључујући и следеће: како и шта радимо, где живимо и колико (често) путујемо, ниво и расподелу богатства, развој људских права, глобализацију, технологију, вредности и уверења којима смо привржени или им се противимо и на који начин учествујемо у друштву и политици.

Модернизација је противречан процес, али не можемо га избећи, он је наша „судбина”, у добру и у злу. Научници и филозофи заступају опречна мишљења о томе треба ли модернизацију, уопштено гледано, сматрати теретом или благословом. Модернизацију сматрамо изазовом који са собом носи и ризике и нове могућности. На изазове треба одговорити како бисмо ризике држали под контролом.

За многе људе у многим друштвима модернизација ствара услове и могућности за уживање вишег нивоа благостања и слободе. С друге стране, грађани и њихови лидери суочени су са све тежим задатком да држе корак са растућим ризицима и опасностима које доносе процеси модернизације.

Образовање игра кључну улогу у омогућавању стицања компетенције које су неопходне за постизање равнотеже између све већих предности и све већих очекивања.

С обзиром на такве изазове, постало је јасно да је потребна нова врста грађана: грађана који нису само информисани и разумеју своје формалне грађанске одговорности, већ су и активни – способни да самостално учествују у животу својих заједница, своје земље и на глобалном нивоу, да активно учествују на начин који одражава њихову индивидуалност и помажу у решавању проблема. Све бројнији изазови захтевају снажна друштва, са компетентним – и према томе адекватно образованим/квалификованим – вођама и грађанима.

Људи који се баве образовањем су оптимисти. Уверени су да адекватним образовањем млади људи, али и појединци посвећени сталном учењу, могу стећи разумевање и могућности да утичу на развој својих заједница и планете у целини. Најбољи начин неговања активног грађанства је свакако кроз наставу у чијем центру је ученик, уместо наставе која заступа учење напамет и пасивно учење.

1.1 Ново схватање грађанства захтева нови облик образовања

Традиционални модели подучавања који се свде на пренос и памћење информација и садржаја нису довољни за стварање активног, информисаног и одговорног грађанства какво захтевају модерне демократије.

Оно што је потребно су нови облици образовања (учења и поучавања) који припремају ученике за стварно укључивање у друштво – облици образовања који су практични колико и теоретски, засновани на проблемима из стварног живота који утичу на живот ученика и заједнице у којој живе, а уче се кроз активно учешће у животу школе, као и кроз формални наставни план и програм.

Улога активног грађанина подудара се са улогом активног ученика. Концепт конструктивистичког учења пружа подршку наставницима и ученицима који се суочавају са проблемима који су за њих нови (в. Приручник I, 3. поглавље, одељак 4).

Потреба за пружањем наставе у чијем средишту је ученик представља значајан изазов за професију наставника. То изискује учење нових облика знања, развијање нових наставних метода, проналажење нових начина рада и стварање нових облика професионалних односа – како са колегама тако и са ученицима. Наглашава се подучавање засновано на актуелним збивањима пре него разумевање историјских система, критичко размишљање и подучавање вештина као и преношење знања, кооперативно учење и сарадња уместо изоловане припреме, професионална аутономија уместо зависности од диктата из једног центра. То захтева и промену начина на који схватамо учење, од поимања учења као процеса у чијем центру је наставник, до учења путем стицања искуства, учествовањем, истраживањем и разменом информација.

Дидактички модел у чијем средишту је наставник, којим доминира уџбеник и који је заснован на знању треба заменити моделом који истиче укључивање ученика, има шири распон метода подучавања и приступ заснован на стицању вештина. То је оно чему ово издање ЕДЦ/ХРЕ жели да допринесе.

2. Политичка култура

2.1 Демократија оживљава кроз своје грађане

Полазни пример:

Парламентарни избори стварају добитнике и губитнике. Већина формира нову владу, мањина опозицију. Претходна влада може изгубити изборе, па на њено место долази нова влада са другачијим политичким гледиштем.

Правила су јасна, али то није довољно. Изборни систем ће функционисати само ако смо сигурни да ће губитници, мањина, прихватити резултат. Ако то не учине, избори могу изазвати сукобе са насиљем, који доводе до поделе друштва, уместо да ојачају кохезију међу његовим члановима.

Изборна кампања пружа странкама могућност да грађанима пренесу своје идеје. Али, шта ако заступљене странке промовишу расистичку, фундаменталистичку или антидемократску идеологију?

Да би избори функционисали као један од најбитнијих облика учествовања грађана у демократском одлучивању, друштву је очигледно потребно много више од оквира закона којим се успоставља изборни систем. Мора постојати поверење у политички процес и поступци којима ће се осигурати исправно спровођење тих процеса.

Овај пример показује да демократија зависи подједнако од низа прописа као и од ставова грађана према демократији. Они морају разумети и поштовати систем, а истовремено и осећати одговорност за његову стабилност. Странке међусобно треба да се понашају као супарници, али не и као непријатељи. Само у том случају демократија показује своју снагу као једини систем у којем је промена власти могућа без промене политичког система.

Демократија се састоји од система институција и процеса који обухватају опште изборе, парламентарну заступљеност и контролу власти кроз систем кочница и равнотежа. Неки системи обухватају непосредно учествовање кроз референдуме или уставни суд. То је позорница, а грађани су глумци. Они зато дословно морају бити вољни и способни да играју своју улогу, и морају се идентификовати са политичким системом демократије.

Демократија је систем институција укореењен у политичкој култури. Институционални систем може да успостави оквир за ову културу, али не може да је створи, нити да јој осигура стабилност. (Исти принцип важи и за аутократски облик владавине. Аутократа такође зависи од одговарајуће политичке културе, засноване на политички послушним субјектима уместо на активним и ангажованим системима.)

2.2 Културна димензија људских права

Људска права која су цивилна и политичка по природи одређују шта су то демократски процеси у пракси, укључујући слободу мишљења и изражавања, слободу медија (односно, забрану цензуре), право гласа, и принцип једнакости и недискриминације који важи за остваривање сваког људског права. Када земље ратификују одређени споразум о људским правима, обавезују се на усклађивање државних закона и праксе како би били у складу са међународним стандардима. Они то чине добровољно.

Шта се догађа ако држава не испуни обећања о поштовању људских права? Постоје различити механизми заштите, које су установиле УН и регионалне институције за људска права, садржани у јавно објављеним регионалним законима о људским правима, које владе могу прихватити. У Европи је, на пример, на снази Европска конвенција о људским правима, која штити пре свега цивилна и политичка права. Владе могу потписати и Европску социјалну

повељу, која одређује економска, социјална и културна права. Уколико нека влада прихвати Конвенцију, али делује супротно њеним одредбама, грађани (или било која особа унутар државне јурисдикције) држава чланица Савета Европе могу упутити жалбу Европском суду за људска права у Стразбуру.

У већини случајева, остваривање људских права се одвија у оквиру влада организованих као уставне демократије, путем уобичајених механизма демократских процеса. Ти механизми подразумевају развијање закона, али и културе учествовања и ангажмана грађана.

Демократија и људска права зависе од институционалног оквира који се састоји од две компоненте: од низа прописа и начела установљених у уставу и правном систему и од политичке културе. Демократија и људска права су уграђени у низ начела, вредности и одговорности. Демократија и људска права дозвољавају супротстављање око спорних питања, све док постоји јасна сагласност око оквира који признаје и штити, али истовремено и ограничава слободе. Могуће је изразити неслагање око готово било чега, али то функционише само уколико сви подржавају систем који то неслагање допушта.

2.3 Демократија и људска права као нормативне смернице за наставу и учење – култура демократије у школама

Демократије не може бити без посвећених грађана, носиоца демократије.

Свака генерација преузима своје демократско наслеђе, и требало би да га разуме, као и да научи како да га активно примењује. Задатак Грађанског васпитања и ЕДЦ/ХРЕ, као и образовања у целини, јесте да подржи и охрабри младе да постану активни и ангажовани грађани.

Културне традиције наклоњене демократији се споро развијају, као што је показало историјско искуство у многим земљама. Најозбиљнију препреку са којом су суочени државотворни пројекти у друштвима која су претрпела грађански рат, представља одсуство традиције демократске културе. Образац демократске институције се може увести, али корени демократске културе не могу – они морају дословно проистацати из културне баштине друштва.

Према томе, политичка култура се може изразити у конструктивистичким категоријама. Она се стиче кроз процесе учења и социјализације. Зато је од велике важности да ли се школама управља демократски или аутократски, јер ће се од ученика очекивати да науче како да живе у, или под обликом управљања о коме стичу искуство у раној фази живота.

Школа као микро средина може подржати своје ученике у стицању и уважавању кључних елемената културе демократије и људских права, укључујући следеће:

- Ученици умеју да препознају и изразе своје интересе и ставове са сигурношћу и самопоуздањем.
- Ученици се једни према другима односе са узајамним поштовањем, укључујући слушање туђег мишљења и емпатију, односно спремност и способност да мењају угао посматрања.
- Ученици умеју да реше сукоб ненасилним средствима, то јест користе консензус, преговоре и компромис.
- Ученици уважавају функцију институционалних оквира који штите и ограничавају њихова лична права и слободе. Они додају „мекан”, неформални елемент политичке културе „тврдом”, формалном елементу правила.
- Ученици уважавају политику као практично деловање са циљем решавања проблема који заслужују пажњу и траже доношење одлука.
- Ученици учествују у процесу избора представника и формалном процесу одлучивања.

- Ученици примењују неконвенционалне начине утицања на процес одлучивања, као што су подизање свести, активизам, лобирање и самостално решавање проблема.
- Ученици преузимају одговорност за своје одлуке и изборе, узимајући у обзир утицај тих одлука и избора на њих саме, али и на друге.
- Ученици су свесни да ће, уколико не учествују у доношењу одлука које утичу на њих, други донети те одлуке, а исход ће можда бити неповољан за њих.

Политичка култура је снажно повезана са ставовима и вредностима које млади грађани стичу кроз процес социјализације, укључујући и њихово искуство у школи. Постоје и други фактори који имају једнако снажан утицај на процес социјализације младих људи, посебно породица, вршњаци и медији. С друге стране, школска заједница нуди деци и адолесцентима најраније могућности да стекну искуства интеракције у друштву и у јавности; зато можемо закључити да школа има пресудан утицај на начин преношења демократског наслеђа на младе генерације. Учењем и искуством у школском амбијенту млади људи могу развити навике и вештине које им омогућавају да касније, кроз цео живот, учествују у демократским процесима и прихвате вредности људских права, како кроз формалне процесе одлучивања, тако и кроз свакодневне интеракције.